

Onomastik vahidlərin etimoloji kökü

P.ü.f.d. Sevdə Abbasova
ADPU, Azərbaycan dili və onun tədrisi
texnologiyası kafedrası
sevda411@mail.ru

XÜLASƏ:

Onomastikanın əsas bölmələrindən biri toponomikadır. Toponimika yer adlarını açıqlayan, onun etimoloji kökünü araşdıran bir sahədir. Toponimika dildə işlədilən yer adlarının cəmi, xüsusi coğrafi adların leksik sözlüyüdür. Buraya yaşayış yerlərinin adları-ölkə, dövlət, şəhər və kənd adları, eləcə də yaşayış məskəni olmayıb yalnız coğrafi ad kimi qəbul edilən dağ, dərə, təpə və s. adları daxildir.

Dilin lüğət tərkibindəki əsas sözlərin bir qismini də yer adları – toponimlər təşkil edir. Coğrafi ərazi adları xalqın tarixi, mədəniyyəti, iqtisadi və sosial həyatı, milli məişət tərzini, dili və inkişaf istiqamətləri ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan çox doğru olaraq dilçilikdə toponimləri “tarixin aynası”, “torpağın köksündə tarixin izləri” hesab edirlər.

Bu məqalədə Gəncə toponimi haqqında məlumatı nəzərinizə çatdırmaq istərdim:

Gəncə Azərbaycanın ən qədim şəhərlərindən biridir. Gəncə yer adının mənşəyi, etimoloji kökü haqqında müxtəlif fikir və mülahizələr mövcuddur. Belə ki, bəzi elm adamlarından Şopen, Sen –Martin, Erbels, Marr və başqaları Gəncə sözünün İran mənşəli kanda kökündən olduğunu qəbul etmiş, onun “xəzinə” mənasında olduğunu göstərmişlər.

Azərbaycan dilçiliyində bu məsələyə daha obyektiv yanaşılmış, elmi əsaslara malik fikirlər irəli sürülmüşdür. F. Əliyev, A. Həsənov **Gəncə** toponiminin etimologiyasının araşdırılmasında Mahmud Kaşğariyə əsaslanmış, coğrafi adın Gencek sözündən yarandığını göstərmişlər.

Dilçi toponimist Q.Məşədiyev Gəncə sözünün Xəzinə mənasını bildirməsini təsadüfi sayaraq səs kompleksinin zahiri görünüşünü aldadıcı hesab edir. O, Mahmud Kaşğarının «Divani-lüğət-it-türk» əsərinə əsaslanaraq yazır: «...M.Kaşğarının «Divan»ında göstərilir ki, Gencek türk qəbilələrindən birinin adı olmuş və eyni zamanda Talas yaxınlığında yerləşmiş bir şəhərin adı da Qencek olmuşdur.

Açar sözlər: *onomastika, toponimika, dövlət, ölkə, coğrafi ərazi.*

Rəyçi: *prof. N.Abdullayev*

Etymological root of onomastic units

Севда Аббасова
ADPU, Филологический факультет

SUMMARY:

One of the main divisions of onomastics is toponymics. Toponymy is an area that reveals the names of the earth and examines its etymological roots. Toponymy is a total of place names used in the language, lexical dictionary of specific geographical names. Here are the names of places - country, state, city and village, as well as mountains, streams, hills, etc., which have no place of residence but only geographical names. names included.

Some of the key words in the language dictionary also include place names - toponyms. Geographical names are closely related to the history, culture, economic and social life of the people, national lifestyles, language and development trends. From this point of view, the linguistic toponyms are "mirror of history" and "traces of history in the heart of the land".

This article is about Ganja topology:

Ganja is one of the oldest cities in Azerbaijan. There are different views and considerations about the origin and the etymological root of Ganja. Thus, some scholars, Chopin, Saint-Marthin, Erbel, Marr, and others have accepted that the word Ganja originates from the blood of Iranian origin and has shown that it is a treasure.

In the linguistics of Azerbaijan a more objective approach to this issue has been suggested, with scientific grounds. F. Aliyev and A. Hasanov in the study of the etymology of Ganjatoponimi showed that the name of the geographical name based on Mahmud Kashghari originates from the word Gencek.

Dilchi-toponymist Q.Mashadiyev is able to provide the visual representation of the Complex by using the Genealogy of the Genealogy. He quotes Mahmud Kashgari's Divani-Dictionary-it-Turk: "... The Divan of M. Kashghari is shown in the city of Genskturk tribes, and the Genealogy in the city.

Keywords: onomastics, toponymics, state, country, geographical area.

Reviewer: prof. N.Abdullayev

Этимологический корень ономастических единиц

Sevda Abbasova
Faculty of Philology

РЕЗЮМЕ:

Одним из основных разделов ономастики является топонимика. Топонимика - это область, которая раскрывает названия земли и изучает

ее этимологические корни. Топонимика - это совокупность названий мест, используемых в языке, словарь конкретных географических названий. Вот названия мест - страны, штата, города и деревни, а также горы, ручьи, холмы и т. Д., Которые не имеют места проживания, а имеют только географические названия. имена включены.

Некоторые ключевые слова в языковом словаре также включают топонимы - топонимы. Географические названия тесно связаны с историей, культурой, экономической и социальной жизнью людей, национальным стилем жизни, языком и тенденциями развития. С этой точки зрения лингвистические топонимы являются «зеркалом истории» и «следами истории в сердце страны».

Эта статья о топонимии Гянджи:

Гянджа - один из древнейших городов Азербайджана. Существуют разные взгляды и соображения о происхождении и этимологическом корне Гянджи. Так, некоторые ученые, Шопен, Сен-Мартен, Эрбельс, Марр и другие признали, что слово «гянджа» происходит из крови иранского происхождения, и показали, что это сокровище.

В лингвистике Азербайджана предложен более объективный подход к этому вопросу с научным обоснованием. Ф. Алиев и А. Гасанов при изучении этимологии Гянджатопоними показали, что название географического названия, основанного на Махмуде Кашгари, происходит от слова Генчек.

Дильчитопонимист Q. Машадиев может обеспечить визуальное представление Комплекса, используя Генеологию Генеологии. Он цитирует «Дивани-словарь-турок» Махмуда Кашгари: «... Диван М. Кашгари показан в городе племен Генсктюрк, а Генеалогия - в городе.

Ключевые слова: ономастика, топонимика, государство, страна, географическое местность

Рецензент: проф. В. Гурбанов

ANNOTASIYA:

Dilin lüğət tərkibindəki əsas sözlərin bir qismini də yer adları – toponimlər təşkil edir. Coğrafi ərazi adları xalqın tarixi, mədəniyyəti, iqtisadi və sosial həyatı, milli məişət tərzı, dili və inkişaf istiqamətləri ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan çox doğru olaraq dilçilikdə toponimləri “tarixin aynası”, “torpağın köksündə tarixin izləri” hesab edirlər. Bu məqalədə Gəncə toponimindən bəhs edəcəyik.

Gəncə Azərbaycanın ən qədim şəhərlərindən biridir. Gəncə yer adının mənşəyi, etimoloji kökü haqqında müxtəlif fikir və mülahizələr mövcuddur. Belə ki, bəzi elm adamlarından Şopen, Sen –Martin , Erbels, Marr və başqaları Gəncə sözünün İran mənşəli kanda kökündən olduğunu qəbul etmiş, onun “xəzinə” mənasında olduğunu göstərmişlər.

AKTUALLIQ:

Toponimika yer adlarını açıqlayan, onun etimoloji kökünü araşdıran bir sahədir. Toponimika dildə işlədilən yer adlarının cəmi, xüsusi coğrafi adların leksik sözlüyüdür. Buraya yaşayış yerlərinin adları-ölkə, dövlət, şəhər və kənd adları, eləcə də yaşayış məskəni olmayıb yalnız coğrafi ad kimi qəbul edilən dağ, dərə, təpə və s. adları daxildir.

Dilin lüğət tərkibindəki əsas sözlərin bir qismini də yer adları – toponimlər təşkil edir. Coğrafi ərazi adları xalqın tarixi, mədəniyyəti, iqtisadi və sosial həyatı, milli məişət tərzini, dili və inkişaf istiqamətləri ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan çox doğru olaraq dilçilikdə toponimləri “tarixin aynası”, “torpağın köksündə tarixin izləri” hesab edirlər.

TƏDQIQAT İŞİNİN METODLARI:

Məqalədə, əsasən, müqayisəli-qarşılaşdırma metodundan, statistik və üslubi metodlardan istifadə edilmişdir.

GİRİŞ:

Onomastikanın əsas bölmələrindən biri toponimikadır. Toponimika yer adlarını açıqlayan, onun etimoloji kökünü araşdıran bir sahədir. Toponimika dildə işlədilən yer adlarının cəmi, xüsusi coğrafi adların leksik sözlüyüdür. Buraya yaşayış yerlərinin adları-ölkə, dövlət, şəhər və kənd adları, eləcə də yaşayış məskəni olmayıb yalnız coğrafi ad kimi qəbul edilən dağ, dərə, təpə və s. adları daxildir.

Dilin lüğət tərkibindəki əsas sözlərin bir qismini də yer adları – toponimlər təşkil edir. Coğrafi ərazi adları xalqın tarixi, mədəniyyəti, iqtisadi və sosial həyatı, milli məişət tərzini, dili və inkişaf istiqamətləri ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan çox doğru olaraq dilçilikdə toponimləri “tarixin aynası”, “torpağın köksündə tarixin izləri” hesab edirlər.

Bu məqalədə Gəncə toponimi haqqında söylənmiş fikirlər ümumiləşdiriləcək:

Gəncə Azərbaycanın ən qədim şəhərlərindən biridir. Gəncə yer adının mənşəyi, etimoloji kökü haqqında müxtəlif fikir və mülahizələr mövcuddur. Belə ki, bəzi elm adamlarından Şopen, Sen –Martin, Erbel, Marr və başqaları Gəncə sözünün İran mənşəli kənd kökündən olduğunu qəbul etmiş, onun “xəzinə” mənasında olduğunu göstərmişlər.

Azərbaycan dilçiliyində bu məsələyə daha obyektiv yanaşılmış, elmi əsaslara malik fikirlər irəli sürülmüşdür. F. Əliyev, A. Həsənov **Gəncə** toponiminin etimologiyasının araşdırılmasında Mahmud Kaşğariyə əsaslanmış, coğrafi adın Gencek sözündən yarandığını göstərmişlər.

Dilçi- toponimist Q.Məşədiyev Gəncə sözünün Xəzinə mənasını bildirməsini təsadüfi sayaraq səs kompleksinin zahiri görünüşünü aldadıcı hesab edir. O, Mahmud Kaşğarinin «Divani-lügət-it-türk» əsərinə əsaslanaraq yazır: «...M.Kaşğarinin «Divan»ında göstərilirki, Gencek türk qəbilələrindən birinin adı olmuş və eyni zamanda Talas yaxınlığında yerləşmiş bir şəhərin adı da Qencek olmuşdur. Məlum olduğu kimi, qıpçaq qrupundan fərqli olaraq, oğuz qrupunda bir çox hallarda sözün sonundakı –k, –q səsləri düşür. Bu fonetik hal ən çox Azərbaycan türkcəsi üçün xarakterikdir. Beləliklə, Gəncə sözü tarixən Qencek sözü ilə bağlı ola bilər»

Q.Məşədiyev daha sonra yazır: «...Gəncə adlı təkə bir şəhər deyil, bir neçə başqa yaşayış məntəqələri də mövcuddur. Həm də belə adlar Azərbaycan ərazisi ilə məhdudlaşmır, türk dilli başqa xalqların yaşadığı ərazilərdə də bu adın fonetik variantları mövcuddur. Heş şübhəsiz ki, tədqiqatçılar Gəncə sözünün xəzinə mənası bildirməsindən bəhs etdikdə formal cəhətdən sözün gənc hissəsini fars dilindəki gənc (xəzinə) sözü ilə qarşılaşdırırlar.

Gəncə sözü istər leksik – qrammatik quruluşuna görə, istərsə də areal-coğrafi cəhətdən türkdilli toponimlər sırasına daxildir. Dilçilikdə belə bir fikir də vardır ki, Gəncə Azərbaycan sözü olub, “Açıq yer, gen yer, genişlik” anlamı mənasında “gəncə” sözü əsasında meydana çıxmışdır. Gəncə sözü ilə əlaqədar Amur vilayətindəki Qonja, Tacikstandakı Qajdavani toponimləri, eləcə də Azərbaycan ərazisindəki Göy göl və İsmayilli rayonlarında Gəncə, Salyan və Xaçmaz rayonlarında Gəncəli, Ordubad rayonunda Gəncə və s. kimi coğrafi yer adları haqqında əvvəl bəhs etdiyimiz tayfanın türkdilli qəbilə və tayfalar arasında özünəməxsus yer qazandığını göstərir.

Toponomoka yer adlarını, onların mənşəyini, etimoloji məzmununu açıqlayan elm sahəsidir. Yer adlarında təbiətdə və həyatda baş verən müxtəlif hadisələr daşlaşaraq öz əksini tapır. Belə ki, ərazinin təbii zənginliyi, flora və faunası, xalqın tarixi keçmişi, onun könüllü köçməsi və ya deportasiyası (zorla sürgün edilməsi), tarixi hadisələr, sosial- iqtisadi həyat, mədəniyyət və s. buna misal göstərilə bilər. Türk dünyasında yer adlarının tarixi çox qədimdir və bəşər tarixinin ilkin çağlarına aid edilir. Hələ XI əsrdə görkəmli dilçi Mahmud Kaşğari özünün yazdığı “Divani-lügət-it –türk” adlı əsərində geniş toponimik araşdırmalar və müqayisələr apararaq “Qaraqaş” Oğuz, irtı, Səmərqənd və s. kimi yer adlarının mənasını açma, onların etimoloji aşımalarını verməyə səy göstərmişdir.

Mahmud Kaşğari adı çəkilən “Kitabda sözlənən və söylənilməyən şeylər üzərində söz” bölümündə belə yazır: “Yazdığım dağlar, göllər, dərələr, sular, çöllər türklərin əlində olanlardır. Çünki dillərdə dolaşan bunlardır. Bunlar tanınmış olduqları üçün yazdım: tanınmamış olanların bir çoxlarını buraxdım, müsəlman olmayan türk ellərindən bir neçəsini daha yazdım: gerisini yazmadım, çünki onları yazmaqda bir fayda yoxdur. Türk dilində

sonradan keçmiş olan sözləri yazmadım, erkək və qadın adları da yazılmadı. Bunlardan ancaq doğru bilinməsi üçün çox işlənən, hər kəs tərəfindən tanınan adlar yazıldı. Etnonimlə bağlı ortağ türk yer adlarından biri Boyatdır. Boyat etnonimi ilə bağlı onu demək olar ki, «Kitabi-Dədə Qorqud» daki müqəddimədə Dədə Qorqudun Boyat elindən olduğu göstərilir: «Rəsul əleyhüs səlam zamanına yaxın Boyat boyundan Qorqud ata derlər birər qopdu». Məşhur türkoloq M.Kaşğarının «Divani-lügət-it-türk» əsərində oğuzların 22 boyu göstərilir ki, bunlardan biri də bayat qəbilələrinin adıdır.

Tarixi mənbələrə görə, boyat etnonimi öz adını tanınmış bir şəxsdən – «Bayat»dan götürmüşdür. XIII-XIV əsr tarixçisi Fəzlullah Rəşidəddin göstərir ki, Bayat Oğuz xanın nəvəsi, Gün xanın oğludur.

Türk ensiklopediyasında göstərilir ki, bayatlar XI əsrə qədər Sır-Dərya sahillərində və onun şimalında yaşamış, onların bir qismi sonradan səlcuq türkləri ilə qarışmışdır. Səfəvilər dövründə (XV əsr) bayatların bir hissəsi Azərbaycana köçürülmüşdür. A.Axundov isə göstərir ki, «Onlar Azərbaycana IX əsrin ikinci yarısında gəlmişdilər. Boyatların digər bir hissəsi Teymurilər dövründə Anadoludan köçürülən oğuzlarla birlikdə Azərbaycanda qalmış, yerli əhali ilə qaynayıb-qarışmışlar».

Bayat sözünün etimologiyası haqqında müxtəlif fikirlər vardır. M.Kaşğari bu sözün «ulu tanrı» mənasını ifadə etdiyini göstərir. XV əsr türk-uyğur şairi və alimi Yusif Balasaqunu «Kutalğu-biliq» əsərində bayat sözünü «tanrı» mənasında qeyd edir. Fəzlullah Rəşidəddin isə bu sözün «dövlətli, çox xeyirxah» mənalarında işləndiyini göstərir.

Görkəmli ədəbiyyatşünas və xalq ədəbiyyatı bilicisi Salman Mümtazın boyat etnonimi haqqında fikirləri də maraqlıdır: «Bayat Oğuz xanın nəvəsi və Gün xanın ikinci oğludur. Ağıllı, fərsətli, bay, varlı olduğu üçün onu «Bayat» adlandırmışlar. Bu təsmiyyənin vəchi isə Bayatın öz qardaşlarından hər cəhətdə üstün və bay, başqa igidlərin də cəsur və ötkün olması imiş. Adın mənasını da təqribən «adlı-sanlı», «məruf», «məşhur» deməkdir; bay – varlı, böyük, bək, bəy; at– al, isim, nam. Bu münasibətlədir ki, Bayata nisbətən Ulusa, elə, xalqa «boyat», «boyad» və «bəyad» deyirlər.

Ə.Fərzəliyev bayat etnonimini M.Kalankaytuklunun (VII əsr) «Albantarixi»ndə verilmiş Boqoyat qalasına diilə qarşılaşdırır və boyatın «bəyata», «tanrıata», «bəyoğlu», «tanrı odu» mənalarında işləndiyini göstərir.

Göründüyü kimi, boyat etnonimi haqqında müxtəlif fikir və mülahizələr vardır. Lakin bunların hamısının mərkəzində tayfanın sitayiş etdiyi, tabe olduğu bir şəxs durur ki, bu da onların başçılarından ibarətdir. Boyat etnonimini tayfanın tanrısı kimi izah edən Ə.Fərzəliyev də belə fikrə gəlir ki, «oğuz qəbilələrinin heç də hamısı öz adını həm də tanrı adı kimi düşünməmişdir. Əslində «Bayat» tanrıadıda «Bayat» qəbilə adından asılı olmayaraq mövcud olmuşdur».

Boyat etnonimi etnotoponim kimi çox geniş bir arealda yayılmışdır. Respublikamızın Ağcabədi, Neftçala, Ucar və Şamaxı rayonlarındakı Boyat, Şabran rayonundakı Uzunboyat və Sincanboyat kənd adları, Türkmənistandakı, Türkiyədəki və İran Azərbaycanındakı Boyat yaşayış məntəqə adları, eləcə də Dağıstanın Dərbənd şəhərinin cənub divarından yuxarı ikinci qapısının Boyat adı zamanlardan süzülə-süzülə gəlmiş, boyat etnonimik adını bugünədək qoruyub saxlamışdır.

NƏTİCƏ:

Göründüyü kimi, boyat etnonimi haqqında müxtəlif fikirlər və mülahizələr vardır. Lakin bunların hamısının mərkəzində tayfanın sitayiş etdiyi, tabe olduğu bir şəxs durur ki, bu da onların başçılarından ibarətdir. Boyat etnonimini tayfanın tanrısı kimi izah edən Ə.Fərzəliyev də belə fikrə gəlir ki, «oğuz qəbilələrinin heç də hamısı öz adını həm də tanrı adı kimi düşünməmişdir. Əslində «Bayat» tanrı adı da «Bayat» qəbilə adından asılı olmayaraq mövcud olmuşdur».

Boyat etnonimi etnotoponim kimi çox geniş bir arealda yayılmışdır. Respublikamızın Ağcabədi, Neftçala, Ucar və Şamaxı rayonlarındakı Boyat, Şabran rayonundakı Uzunboyat və Sincanboyat kənd adları, Türkmənistandakı, Türkiyədəki və İran Azərbaycanındakı Boyat yaşayış məntəqə adları, eləcə də Dağıstanın Dərbənd şəhərinin cənub divarından yuxarı ikinci qapısının Boyat adı zamanlardan süzülə-süzülə gəlmiş, boyat etnonimik adını bugünədək qoruyub saxlamışdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Adilov M. Bədi dil haqqında qeydlər. (S.Rəhimovun fərdi üslubu əsasında) İkinci məqalə //ADU-nun elmi əsərləri: dil və ədəbiyyat ser. 1973. N 6.
2. Azərbaycan Toponimləri Ensiklopedik Lüğəti, iki cildə I cild, “Şərqi-Qərbi”, Bakı, 2007, 304 s.
3. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyyəti. Bakı: 1962. 270 səh.
4. Hüseynov Ə. Mir Cəlalın hekayələri. nam. dis. Bakı: 1960. 158 səh.
5. Əhmədov T. Azərbaycan toponimikasının əsasları. Bakı, Bakı Universitetinin nəşriyyatı, 1991
6. Qazi Bərhanəddin “Divan”ının leksikası. Bakı: 2008, 184 səh.
7. Ağamusa Axundov. Torpağın köksündə tarixin izləri. Bakı, 1983
8. R. Yüzbaşov, K. Əliyev, Ş. Sədiyev “Azərbaycan coğrafi adları” Bakı, 1972.
9. Y. Yusifov, S. Kərimov. «Toponimikanın əsasları», Bakı, 1987
10. A. Qasımov. «Bayat boyu, bayat sözü, bayatlılar». Azərbaycan filologiyası məsələləri. II cild, Bakı, 1984